

گنجفہ شاہد صادق

دکتر علی نقی منزوی

مجلہ دانش، شماره ۸، سال سوم، مهر ۱۳۳۳، برگہ

۴۵۹ - ۴۶۰

به کوشش

محمد ابراهیم ذاکر

۱.....	گنجفہ شاهد صادق
۱.....	مقدمہ
۱.....	تذکرۃ الشعراء
۱.....	شاهد صادق
۲.....	گنجفہ
۴.....	کتابنامہ
۴.....	نمایۃ کتاب و مقالہ

گنجفۀ شاهد صادق

۱

گنجفۀ شاهد صادق**دکتر علی نقی منزوی****مجله دانش، شماره ۸، سال سوم، مهر ۱۳۳۳، برگه ۴۵۹ - ۴۶۰****مقدمه****تذكرة الشعراء**

مؤلف تذكرة الشعراء میرزا صادق فرزند میرزا صالح اصفهانی و نیای میرزا طاهر نصرآبادی از دانشمندان ایران در سده یازدهم هجری است. به سال ۱۰۱۸ به دنیا آمد و در ۱۰۶۱ هجری قمری در هندوستان درگذشت.

تخلص او بنا بر فهرست ریو، ج ۲، ۷۷۵؛ ج ۳، ۸۸۹ صادقی و در فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی تألیف ابن یوسف شیرازی، ج ۳، ۲۶۶ - ۲۶۷ مینا ضبط است.

میرزا طاهر نصرآبادی نواده او در تذكرة نصرآبادی (چاپ وحید، برگه ۶۶) می گوید: میرزا صادق هنگام اسب‌دوانی به زمین خورد و یک چشمش نابینا شد و چشمی از مینا در آن کاسه جای دادند و به همین سبب وی تخلص خویش را «مینا» نهاد و به این لقب مشهور شد.

از این دانشمند دو کتاب در دست است:

- یکی صبح صادق در تاریخ اسلام؛
- دیگر شاهد صادق که مانند یک دائرةالمعارف موضوعی نگاشته شده است.

شاهد صادق

شاهد صادق را پنج باب بدین ترتیب مرتب کرده است:

- باب یکم دیانت؛
- باب دوم سیاست؛

دکتر علی نقی منزوی

- باب سوم هنر؛

- باب چهارم خوبی و بدی؛

- باب پنجم تاریخ و جغرافیای آسمان و زمین.

هر باب دارای فصل‌های بسیار است و در هر یک مسأله‌ای مورد گفتگو می‌باشد.

فصل شصت و چهار از باب چهارم آن توضیحاتی راجع به بازی گنجفه در بردارد. برای روشن شدن و فهم اصطلاحات منظومه گنجفه اهلی شیرازی که در شماره ۴ و ۵ این مجله چاپ شده این فصل را از روی نسخه دانشگاه و با تطبیق نسخه مدرسه سپهسالار در این جا می‌آورم.

فصل شصت و چهارم از باب چهارم در گنجفه و اصل آن از مخترعات میرغیاث‌الدین منصور شیرازی است و گمان آن است که از گنجفه فرنگیان استخراج کرده است که بر^۱ عقل و فهم افزایش و حافظه را قوی گرداند و نام آن «گنج فهم» است که به کثرت استعمال به گنجفه مشهور گشته و آن بر چند قسم است و برخی از آن را این حقیر اختراع کرده، تفسیر^۲ چگونگی بازی هر کدام در رساله که جداگانه در علم ملاعب نوشته شده، مسطور است و در این مقام به ذکر شمه اختصار می‌افتد.

گنجفه

گنجفه متعارف هشت صنف است و بازی‌های مشهور از «همرنگ» و «سوخت» و «باشاچن» که دو کس و سه کس و چهار کس بازی کنند، احتیاج به شرح ندارد.

در ایران چهار صنف افزوده بودند و شش کس بازی می‌کردند؛ لیکن رواج نیافت.

گنجفه «صفدرخانی» آن است که دو کس بازی کنند و یک حکم را دو خرج دهند و در این بازی گاه باشد که یکی از حریف دو چند برد، یعنی بیست و چهار دست گنجفه فرنگی بر چند نوع است:

^۱ متن مقاله: - [است که بر].

^۲ تفصیل.

- یکی بازی «لب» و در آن سه صنف یا چهار صنف گیرند و دو و سه و چهار و بیش از آن نیز توانند باخت^۱؛
 - و نوعی دیگر را نیز دو و سه و چهار توانند باخت و بهترین طریقتش آن است که چهار صنف گیرند و چهار کس بازند و اگر به هشت صنف گنجفه بازی کنند نه کس توانند باخت؛
 - نوع دیگر نیز هست که «گنجفه هم‌رنگ» از آن استخراج شده و آن بازی گنجفه متعارف است؛ لیکن باید «آفتاب»؛ یا ورق سرخ برآید و هر «حکیمی»^۲ که گیرند، حریفان هم‌رنگ آن خرج دهند و اگر نداشته باشند، حکم به خرج اندازند و اگر حکم نبود هر چه صاحب حکم گوید، خرج دهند و در این بازی بسیار شود که یک کس همه حریفان را از دست بیرون کند و این بازی^۳ چون دو کس بازند مانند شطرنج به فکرهای دقیق حاجت افتد؛
 - نوعی دیگر بدین گونه که حریفان بعد از اتمام بازی هرکس آن چه پیش او جمع شده^۴ بردارد و اگر چیزی برده باشد آن چه زیاده از حصه او بود، اوراقی که خواهد آن^۵ دهد که باخته تا دست‌ها برابر شود، پس باز بازی کنند تا آن که یکی حریفان را از دست بیرون کند و در این بازی صنعت بسیار بود، چه اگر سه کس؛ یا چهار کس بازند، چون نوبت اول بازی کنند ظاهر شود که پیش هر کدام چیست و به یاد داشتن آن و تصرف در بازی از قبیل شطرنج بود.

^۱ یعنی توانند بازی کرد.

^۲ نسخه سپهسالار: حکمی.

^۳ نسخه سپهسالار: را

^۴ نسخه سپهسالار: جمع آمده است.

^۵ نسخه سپهسالار: به آن.

کتابنامه

نمایه کتاب و مقاله

تذکره الشعراء میرزا صادق فرزند میرزا صالح آزادانی اصفهانی (۱۰۱۸ - ۱۰۶۱ ق) نسخه خطی مجلس. نک: فهرست ریو، ج ۲، ۷۷۵؛ ج ۳، ۸۸۹؛ فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی، ابن یوسف شیرازی، ج ۳، ۲۶۶ - ۲۶۷. فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی، ابن یوسف شیرازی، ج ۳.

Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum by Charles Rieu. Vol. I Londdon, 1966 – 432 pp. Vol II London, 1966, pp 433 – 877. Vol III London, 1966, pp, 881 – 1229. فهرست ریو، سه جلد.

Supplement to the Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum by Charles Rieu. Londdon, 1895. 308 pp. ذیل فهرست ریو.

صبح صادق، میرزا صادق فرزند صالح آزادانی اصفهانی (۱۰۱۸ - ۱۰۶۱ ق) تاریخ ادبیات فارسی، هرمان اته، ترجمه صادق رضازاده شفق، تهران، ۱۳۵۶ خ. ادبیات فارسی، استوری، چ. ا.، ترجمه به روسی: ی. ا. برگل، ترجمه یحیی آرین پور و دیگران، تحریر احمد منزوی، تهران، ۱۳۶۲ خ.

شاهد صادق، عباس اقبال آشتیانی، مجله یادگار، سال ۲، شماره ۴، تهران، ۱۳۲۴ خ. تاریخ ادبیات در ایران، ذبیح الله صفا، تهران، ۱۳۷۰ خ. مثل های فارسی از کتاب شاهد صادق، منزوی، صادق کیا، نشریه اداره فرهنگ عامه، تهران، شماره ۲، ۱۳۳۱ خ، تذکره نصرآبادی، محمد طاهر نصرآبادی، به کوشش حسن وحید دستگردی، تهران، ۱۳۱۷ ش.